

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

УДК [930.2+327.82]:94(477)"16"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.12>

Ф. Туранли, д-р іст. наук, лектор

Національний університет "Києво-Могилянська академія", Київ, Україна

**РУКОПИСНІ ДОКУМЕНТИ ПРО ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВЕКТОР
ДИПЛОМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО***

Дослідження писемних джерел стосовно дипломатичної діяльності гетьмана Б. Хмельницького, зокрема османсько-турецьких рукописних документів, є необхідним з метою отримання нових відомостей для підтвердження факту посилення міждержавних відносин Української козацької держави з Османською імперією. Важливе значення чорноморського вектора зовнішньої політики названого гетьмана було зумовлене необхідністю українського народу заручитися підтримкою у його визвольній боротьбі проти своїх ворогів. Аналізуються причини посилення ролі зазначеного напрямку в зовнішньополітичній діяльності гетьмана Б. Хмельницького. Зокрема, на цю проблему свого часу звертали увагу у своїх наукових працях такі відомі українські історики, як Михайло Грушевський, Омелян Прицак і Ярослав Дашкевич, котрі значну увагу приділили конкретному вивченню окремих аспектів дипломатичної діяльності козацько-гетьманської України стосовно Кримського ханства та Високої Порти в середині XVII ст. Для поглибленого розгляду проблеми, порушеної у цій роботі, також важливими є відомості, отримані нами з оригінального рукописного документа – "Листа-наказу від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького", який зберігається у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику України й був уперше залучений до наукового обігу. У цьому листі гетьман говорить про вірну дружбу із султаном та про службу тому.

Ключові слова: рукопис, дипломатія, султан, гетьман, угода, кафтан, Чорне море.

Проблема дослідження дипломатичних відносин між українськими та турецькими урядами в середині XVII ст. й дедалі залишається одним із актуальних питань вітчизняної історіографії та потребує поглибленого аналізу ставлення Високої Порти до зовнішньополітичного орієнтування Української козацької держави [10, с. 151–155; 11]. Варто зазначити, що окремі аспекти дослідження чорноморського вектора зовнішньої політики гетьмана Богдана Хмельницького розглянув ще в першій чверті минулого століття Михайло Грушевський [7]. Необхідність здійснення наукових пошуків у дослідженні згаданої проблематики, особливо для з'ясування причин посилення ролі зазначеного напрямку в зовнішньополітичній діяльності гетьмана Б. Хмельницького, відображено в наукових працях таких відомих українських орієнталістів, як Омелян Прицак [12, с. 143–162; 5, с. 255–284] та Ярослав Дашкевич [9, с. 60–74; 8, 110–112] де значну увагу приділено конкретному аналізу окремих аспектів дипломатичної діяльності Б. Хмельницького стосовно Кримського ханства та Високої Порти в середині XVII ст.

З метою поглибленого вивчення джерельних свідчень щодо чорноморського вектора дипломатичної діяльності гетьмана Б. Хмельницького² важливе значення має архівний документ "Лист султана Мехмеда IV³ до гетьмана Богдана Хмельницького", написаний особисто (з туґрою, тобто з підписом) падишахом Мехмедом IV [3, Л. 26; 14, 257–264]. Цей документ, написаний османсько-турецькою мовою з використанням арабської графіки, складається із туґри, 12 рядків тексту (розмір воценого паперу – приблизно 80 сантиметрів завдовжки та 50 сантиметрів завширшки), а також указано місце написання цього листа. Зауважимо, що в назві документа, який зберігається в архівному фонді № 89 "Сношення Росии с Турцией" (опис 2, документ 26) Російського державного архіву давніх актів, мова йде про документ "Письмо султана Ибраима [I] к гетману Б. Хмельницкому" [3, Л. 26] від 1647 р. Однак автором встановлено, що на-

справді цей архівний документ⁴ був написаний султаном Мехмедом IV (роки правління: 1648–1687) у Стамбулі приблизно 11 жовтня 1650 р. [14, с. 582–583].

Аналізуючи текст оригіналу вказаного архівного документа, автор статті звернув увагу на той факт, що в ньому гетьмана запорозького козацтва Богдана Хмельницького названо "гордістю всіх правителів від християнської віри, правителем вільної та свободної нації, яка поклоняється Ісусовій релігії". Зміст досліджуваного листа також підтвердив інформацію, наявну в уточненні нами назві документа "Письмо султана Мехмеда IV к гетьману [Богдану] Хмельницкому" [3, Л. 26]. Отже, у зазначеному документі говориться про те, що Б. Хмельницький надіслав свого посла з листом, у якому офіційно сповіщав Мехмеда IV про свою відданість тому та Османській державі. Турецький султан погодився на умови, висунуті гетьманом. Саме відтоді Богдан Хмельницький почав перебувати під захистом Високої Порти. Джерелознавчий аналіз змісту названого архівного документа дає підстави припустити, що фактично Богдан Хмельницький установив контакти з кримським ханом Ісламом Гіраєм III ще раніше, ніж безпосередньо відправив до нього своїх посланців, і саме тоді він почав домовлятися про укладення союзу. А якщо це так, то нове звернення гетьмана запорозького козацтва до султана Високої Порти ще більше посприяло посиленню союзу між Військом Запорозьким та Кримським ханством. Цікавими є також відомості про те, що на знак своєї довіри Богдану Хмельницкому та українському козацтву і прийняття Османською Портою їх під свій захист, а також як засвідчення великої пошани, на яку заслуговував цей український гетьман, його послу в Стамбулі подарували спеціальний верхній одяг – каптан. Офіційна церемонія визнання відданості українського гетьмана та прийняття його під захист султана відбувалась на найвищому рівні [3, Л. 26]. Велике зібрання Османської Порти закликала українського гетьмана виправдати виявлену до нього довіру, щоб він був гідним такої високої пошесті.

Вважаємо за необхідне навести історичний факт, який свідчить про велике значення політичного союзу,

* Присвячується відзначенню 100-річчя від дня народження Омеляна Прицака.

² Роки правління: 1648–1657.

³ Роки правління: 1648–1687.

⁴ Повний текст перекладу названого документа українською подається у додатку № 1.

укладеного між гетьманом Богданом Хмельницьким та султаном Мехмедом IV, для подальшої історичної долі України. Так, напередодні Переяславської ради Московське царство розірвало дипломатичні відносини з Османською Портою та спробувало втягнути Богдана Хмельницького під свою владу. Отже, у листі султана зазначено: "...щоб показати Вашу [Богдана Хмельницького] відданість нам та прихильність, призначені Вами особи прибули до нас із Вашим листом". Слід підкреслити, що ця інформація переконливо свідчить про прибуття гетьманського посольства до турецького султана з метою отримання козацько-гетьманською Україною протекторату з боку Високої Порти. У документі є також відомості, які підтверджують достовірність факту існування домовленості між українським гетьманом та кримським ханом щодо військово-політичного союзу. Зокрема, з цього приводу в документі читаємо: "...ще до цього, хай щастить Йому, Іслам Гірай [III], який відданий нашому головнокомандувачу-правителю із славетного роду, належним чином підтримував союз [з гетьманом Богданом Хмельницьким], і той вірно служив моїй Великій Державі [Високій Порті] та справі захисту козацьких спільнот [1, Е. 3005 / 2] ⁵. Ви [Богдан Хмельницький] переконливо говорили про необхідність забезпечити недоторканність кордонів нашої країни та про свою готовність вірно служити..." [3, Л. 26]. Відомості, отримані з указанного архівного документа, підтверджують достовірність факту існування союзницьких відносин між козацько-гетьманською Україною та Високою Портою ще до зазначеного часу. Також потрібно відзначити, що наведені аргументи є свідченням нового етапу в розвитку відносин між султанським і гетьманським урядами, спрямованого на звільнення окупованих українських земель та забезпечення недоторканності північних кордонів Османської імперії. Далі в дослідженому нами "Посланні" подано промову султана Мехмеда IV: "Нами було ухвалено рішення прийняти Ваш народ в коло тих, що заслуговують на надання їм необхідної допомоги. Ми також сповіщаємо Вам про те, що через Ваших посланців, які висловили нам свою покірність... від падишаха Вам був відправлений офіційний лист у відповідь". Отже, виявлені аргументи переконливо свідчать про встановлення дипломатичних відносин гетьманом Богданом Хмельницьким безпосередньо з Османською Портою в середині XVII ст., у результаті чого обидві країни домовились про взаємодопомогу згідно з умовами проголошеного військово-політичного союзу. У відповідному історичному документі наголошується на зобов'язаннях та відповідальності обох сторін щодо виконання умов укладеного між ними договору. Отже, згідно з тогочасним міжнародним правом, союзний договір, укладений між козацько-гетьманською Україною та Високою Портою, слід вважати нормативно-правовим актом. Цей рідкісний документ має велику цінність для висвітлення дипломатичної діяльності гетьманського уряду Богдана Хмельницького. Зокрема, важливою є інформація про результати діяльності посольства українського гетьмана, що прибуло до Стамбула з

метою налагодження відносин між Українською козацькою державою та Османською Портою. Цінною для нас є також інформація про укладення союзу з Кримським ханством, що свідчить про посилення чорноморського вектора зовнішньої політики Української козацької держави з метою отримати підтримку для успішного здійснення визвольної боротьби українського народу проти національного гноблення з боку Речі Посполитої.

Видається доцільним розглянути ще один архівний документ, а саме "Письмо турецького визира Мустафа-паша к гетману [Богдану] Хмельницкому", написаний у 1653 р., про що зазначено в переліку матеріалів, які зберігаються у фонді 89 "Сношения России с Турцией" [4, Л. 30; 14, с. 583–582]. Це писемне джерело також містить важливі відомості щодо дипломатичної діяльності Богдана Хмельницького⁶. Можемо припустити, що "Письмо-лист" було написано в Стамбулі приблизно в 1650 р., оскільки в ньому фігурують факти та події, які згадувалися у розглянутому вище "Посланні" турецького султана до українського гетьмана. Листа цього написав головний візир Османської імперії Мустафа-паша османсько-турецькою мовою з використанням арабської графіки. Воно складається із 16 рядків (розмір воценого паперу – приблизно 40 сантиметрів завдовжки і 50 сантиметрів завширшки), із вказуванням місця написання документа, і має тугроподібну монограму⁷ та печатку візира. Привертає до себе увагу той факт, що не вказано дату написання документа. Невідомо також, про якого гетьмана в ньому йдеться. Відповіді на ці запитання ми можемо знайти, звернувшись до відповідних подій, описаних у посланні Мустафа-паші. Зазначимо, що правителі Османської держави з великим пієтетом відгукувалися про гетьмана Богдана Хмельницького і називали його найвидатнішим із правителів народу, які сповідували християнську віру.

В історичному документі зазначено, що Висока Порта визнає козацького гетьмана як політичного діяча, який проголосив свою відданість та прихильність їй. Зі змісту "Листа" стає зрозуміло, що гетьман Богдан Хмельницький відрадив своїх послів до Стамбула і підтвердив свою готовність вірно служити та бути в союзі з Османською імперією. Тому османський уряд визнає повноваження козацького гетьмана та приймає його разом із його козаками під свій захист з повагою та любов'ю. Таке рішення османського уряду, очевидно, зумовлювалось тим, щоб наперед показати українському гетьманові, що він має виконувати, довести своїми діями та підтвердити свою готовність вірно послужити Високій Порті й бути з нею в союзі. Після того, як уряд Османської імперії ретельно ознайомився з листом від українського гетьмана, якого представляли надіслані тим послами, було відправлено відповідні накази "про ненапад на козацький народ та на кордони їхньої країни" кримському ханові⁸, а також керманічам еялетів Сілістри⁹ та Аккермана¹⁰. Зазначимо, що цей лист міг бути відповіддю на звернення українського гетьмана до правителя Великої Порти, а саме до султана Мехмеда IV, і був надісланий через послів Богдана Хмельницького в 1650 р. Османський уряд гарантував захист козацької країни (України) від нападів на ту

⁵ На підтвердження факту існування союзництва між Українською козацькою державою та Кримським ханством є також лист від хана Іслама Гірая III до султана Мехмеда IV, у якому зазначено, що гетьман Богдан Хмельницький готовий служити і виконувати накази султана. Див.: [1, Е. 3005 / 2] – Kırım Hanı III. İslâm Giray'dan Osamnlı Pâdişâhına [IV. Mehmed'e] mektup.

⁶ Повний текст перекладу названого документа українською подається у додатку № 2.

⁷ Йдеться про тугроподібну монограму (турецьк. "rençe"), яка мала відповідну конфігурацію і ставилася на берегах з правого боку у верхній або нижній частині документа, написаного візиром.

⁸ Йдеться про Іслама Гірая III.

⁹ Фортеця в Південній Добруджі на березі Дунаю.

¹⁰ Фортеця в Південній Бессарабії.

з боку її супротивників [4, Л. 30]. Зокрема в "Посланні Мустафи-паші..." указано, що разом із посланцями від козацького гетьмана до султанського палацу прибули посли від барабаських козаків¹¹ за посередництва гетьмана (Богдана Хмельницького). Вони теж проголосили про свою відданість та готовність вірно й чесно послужити падишахові. За умови щирого виконання своїх обов'язків цих козаків теж було прийнято під захист султана. Козацький гетьман наголошував на важливості визнати барабаських козаків союзниками, оскільки ті відігравали велику роль у питанні практичного забезпечення охорони берегової лінії Чорного моря. Велике зібрання султана надавало особливого значення цьому фактові та застерігало гетьмана Богдана Хмельницького про небезпеку в разі виходу козацьких чайок у Чорне море, як це відбувалося раніше [4, Л. 30].

Велике зібрання султана зазначило, що безпеці Високої Порти не загрожували вторгнення в її володіння з боку донських козаків, які тоді могли виходити в Чорне море. Однак така загроза існувала з боку барабаських козаків. Отож, якщо останні більше такого не чинитимуть, то плавати в Чорному морі мало бути безпечно. Ураховуючи указані обставини, Велике зібрання султана виголосило, що для вирішення цих питань барабаські козаки повинні бути чесними щодо виконання своїх союзницьких зобов'язань, тоді і їхні прохання будуть задоволені.

Автор вважав за доцільне здійснити джерелознавче опрацювання оригінального тексту згаданого вище документа. Для підтвердження достовірності змісту досліджених архівних документів додано переклади текстів розглянутих відповідних документів українською та свій джерелознавчий аналіз з урахуванням відомостей щодо встановлення дипломатичних відносин гетьманським урядом Б. Хмельницького з Кримським ханством та Високою Портою. Зокрема, в архівному документі наголошується на такому: "...Ви [Богдан Хмельницький] відрядили своїх довірених осіб, які... офіційно передали нам Вашого листа" [4, Л. 30], тобто йдеться про прохання надати конкретну допомогу "...відповідно до Вашого прохання, зазначеного у Вашому [Богдана Хмельницького] листі про укладання союзу... Ваша щира прихильність та вірність умовам союзу з нами є в полі зору падишаха [Мехмеда IV]". Такі відомості можна вважати аргументами, які підтверджують достовірність фактів щодо розвитку союзницьких відносин між Українською козацькою державою та Османською імперією на рівні правителів обох названих держав. Далі в документі йдеться про те, що під контролем вказаного падишаха перебувають питання забезпечення захисту України та її розвитку. Вельми цінною для нашого дослідження стала інформація про те, що "...накази вищезгаданого кримського хана, направлені його відповідальним візира́м, що перебували на тамтешніх кордонах країни, та іншим командувачам війська, щоб усі вони, у разі такої потреби, надавали Вам [Богдану Хмельницькому] допомогу". Ці відомості свідчать про фактичне погодження виконання умов згаданої домовленості з боку османського уряду. Крім того, можемо говорити

про об'єднання козаків під проводом названого гетьмана, що мало велике значення для справи охорони чорноморських берегів. Про це в указаному документі написано: "Ви [Богдан Хмельницький], наш друже, у своєму листі пишете про необхідність забезпечити охорону причорноморських берегових територій. Ця думка береться до уваги... наразі не очікується виходу чайок у [Чорне] море з притоки р. Дону, а Барабаські козаки за Вашим [Богдана Хмельницького] посередництвом прибули й висловили свою покірність та готовність служити... [і вони] не дозволять жодній людині вийти в море" [4, Л. 30]. Варто додати, що свого часу відомий український архівознавець та археограф Іван Бутич, досліджуючи документальну спадщину гетьмана Богдана Хмельницького в контексті історії українсько-турецьких взаємин, опублікував листи цього гетьмана, які, на наш погляд, можна вважати відповіддю головному візирі Мустафі-паші та султанові Мехмеду IV [6, с. 319–326]¹².

Продовжуючи розгляд проблеми, порушеної в цій студії, важливими є відомості, отримані нами з іншого оригінального рукописного документа, "Листа-наказу від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького", який зберігається у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику України і був уперше залучений автором статті до наукового обігу [2]¹³. Автором установлено назву означеного документа, написаного османсько-турецькою мовою з використанням арабської графіки, який складається з тугри султана [2, р. 1]¹⁴ та 15 рядків тексту, а розмір вошеного паперу з текстом указанного листа за даними інвентарної картки становить приблизно 140 сантиметрів завдовжки та 60 сантиметрів завширшки. Цей архівний документ був написаний султаном Мехмедом IV на ім'я гетьмана Б. Хмельницького в місяці ребіюльвевелі 1061 р. за ісламським календарем Гіджри (1–10 ребіюльвевеля 1061 р. (22 лютого – 3 березня 1651 р. за християнським календарем) у Стамбулі з приводу звернення останнього з проханням до султана укласти договір про надання тому захисту. Інтерпретуючи текст оригіналу зазначеного архівного документа, було звернено звернули увагу на той факт, що і в цьому документі султан з пієтетом відгукується про гетьмана. А саме, у 1-му рядку написано таке: "Гордість усіх правителів християнського люду, обраний проводир народу, який поклоняється Ісусовій релігії, козацький гетьман Богдан Хмельницький (Нехай буде щасливим і благословенним кінець Вашого життя)!..." [2, р. 1], що свідчить про шанобливе ставлення до українського гетьмана – факт, виявлений нами у раніше розглянутих документах. Також у листі йдеться про прибуття посланника українського гетьмана до палацу Топкапи в Стамбулі [2, р. 2]. Далі султан писав: "Був отриманий надісланий Вами лист, що свідчить про Вашу відданість нам та прихильність. Згідно з давніми традиціями володарювання та правилами правління світом мої великі та поважні візири й речники здійснили змістовий переклад цього листа..." [2, р. 3]. Відомості, отримані з цього фрагмента свідчать про факт зве-

¹¹ Турецькою мовою "Barabaş Kazakları" – походить від імені запорозького кошового Якова Барабаша, який за підтримки Москви виступив проти гетьмана Івана Виговського [14, с. 266–268, 565].

¹² Про європейський вектор дипломатичної діяльності гетьмана Богдана Хмельницького див. [15].

¹³ Фотокопія оригіналу названого документа додається (див. додаток 3). Зокрема, автор цієї праці висловлює щирю

вдячність Інні Швець – зберігачу фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника України, а також В'ячеславі Станіславському – старшому науковому співробітнику Інституту історії НАН України за сприяння користування документами.

¹⁴ "Шах Мехмед [IV], син хана Ібрагіма, є завжди переможцем". Замість слова "[Рядок]" у тексті у квадратних дужках пишеться відповідне скорочення "р".

рнення гетьмана Б. Хмельницького до султана Мехмеда IV, а також про виконання адекватного перекладу з мови оригіналу на османсько-турецьку. Зокрема, у цьому листі гетьман висловлюється про службу та вірну дружбу із султаном і про становище ворогів України [2, р. 4]. Коментуючи звернення гетьмана, султан наголошує на своїй готовності надавати "підтримку та забезпечувати безпеку тим, хто просить у нього допомоги, та із симпатією і любов'ю є відданими" Високій Порті, а також надає великої ваги бажанню, висловленому з боку гетьмана Б. Хмельницького, віддано служити під протекторатом Османської імперії [2, р. 5]. Ще в зазначеному в документі йдеться про чауша¹⁵ Османа, який входив до складу дипломатичної місії, здійснюваної з боку гетьмана. Цей чауш докладно інформував турецьку сторону про все, що хотів повідомити султанові згаданий козацький гетьман, зокрема говориться про вказівку султана Кримському ханові Ісламу Гіраю III з вимогою забезпечити стеження за можливими діями держав проти Османської імперії на півночі Чорного моря [2, р. 6]. Надалі з приводу цього питання в документі зазначається таке: "У разі ознак якогось ворожого заворушення з тієї сторони супроти Вас чи окремих територій Вашої країни татарське кінне військо, яке при атакуванні ворога можна порівняти із швидким вітром під час полювання, не дозволить завдати Вам ніякої шкоди і покарає ворога належним чином, змусить його знати своє місце, буде діяти сміливо з глибокою вірою в душі у Господа Всевишнього" [2, р. 7]. Адже відомості, які містяться в цій частині документа, уможливають сказати про те, що турецький правитель наказав кримськотатарському війську на чолі ханом Іслам Гіраєм III обороняти Україну від зазіхань з боку її ворогів, а саме Московії та Речі Посполитої. Крім цього наказу, у документі йдеться про необхідність налагодження міцних відносин між козацько-гетьманською Україною та Кримським ханством для розв'язання проблем, викладених у зверненні гетьмана Б. Хмельницького [2, р. 8]. Далі в названому вище листі-наказі говориться про надіслання *ферману*¹⁶ до гетьмана, а також гетьман попереджається про необхідність оперативно інформувати турецького правителя про поточне становище та готовність Туреччини надати Україні відчутну допомогу. На підтвердження цього султан відіслав гетьманові кафтан¹⁷ "як подарунок і символ честі й слави, виготовлений із шовку й оздоблений золотом і сріблом..." [2, р. 9, 10], що є підтвердженням факту існування дипломатичних відносин

між Українською козацькою державою та Османською Туреччиною під час правління гетьмана Б. Хмельницького. Потім у тексті документа наголошується на певних умовах дипломатичної співпраці, у тому числі на дотриманні обраного обома сторонами шляху та на необхідності укладання відповідної угоди "за тим самим зразком правителем християнських держав з вказаними в ній умовами для її дотримання водночас, після досягнення цього, заручиться підтримкою..." [2, р. 11, 12, 13, 14]. Опрацьований автором рукописний документ був написаний у місяці ребіюльеввелі 1061 р. за османським календарем Гіджри (1–10 ребіюльеввелі 1061 р.) [= 22 лютого – 3 березня 1651 р. за християнським календарем], а місцем написання цього листа-наказу султана Мехмеда IV був палац Топкапи¹⁸ у Стамбулі [2, р. 15]. Сам же проаналізований автором документ є вочевидь важливим писемним джерелом для вивчення історії Чорноморського вектора дипломатичної діяльності гетьмана Б. Хмельницького.

Підсумок. Отже, досліджені османсько-турецькі рукописні документи дають підстави зробити висновок про те, що вони містять інформацію, яка підтверджує факт активізації та тривалість чорноморського вектора дипломатичної політики Богдана Хмельницького. Це було зумовлено, на нашу думку, усвідомленням названим політичним діячем вирішального значення союзницьких відносин козацько-гетьманської України з Високою Портою та Кримським ханством в умовах Визвольної війни українського народу в середині XVII ст. Послідовна дипломатична діяльність гетьмана Б. Хмельницького в реалізації ним своєї зовнішньої політики, спрямованої на розвиток союзницьких відносин із Кримським ханством, сприяла визнанню султаном Мехмедом IV зазначеного українського гетьмана як одного з найвизначніших правителів християнської країни. Отож у відповідь на звернення гетьмана про свою прихильність до турецького султана Османська імперія прийняла під свій протекторат Запорозьке козацтво на чолі з українським гетьманом. Також варто відзначити, що військово-політичний союз названих вище держав від часу свого започаткування ґрунтувався на збігові зовнішніх політичних інтересів відповідних правителів країн Східної Європи, зокрема розташованих у Північному Причорномор'ї.

1) Переклад українською мовою документа "Письмо султана [Мехмеда IV] к гетману Богдану Хмельницкому"

Т у р а
(Шах Мехмед [IV], син Ібрагіма, є завжди переможцем)

Гордість усіх правителів від християнської віри, правитель вільної та свободної нації, яка поклоняється Ісусовій релігії, гетьман Запорозького козацтва Богдан Хмельницький, коли Ви отримаєте цього нашого офіційного листа, то щоб знали про наше бажання, з яким ми звертаємося до Господа Всевишнього, щоб той Вам допоміг та дав миру, за благословенням нашого Пророка Мугаммеда Мустафи (м. бл. й.), коли теперішні правителі повертають свої погляди в бік нашого великого та щасливого Високого Порогу, який є притулком для них. Щоб

¹⁵ Йдеться про назву посадовця в уряді Османської держави, який виконував обов'язки референта з питань міжнародної політики та дипломатичних місій.

¹⁶ Йдеться про наказ султана (турецьк. "Ferman").

¹⁷ Різновид верхнього одягу (каптан), яким на Сході традиційно пошанували видатних державних осіб (турецьк. "Kaftan") – спеціальний верхній одяг, який вручали державним особам як ознаку їхнього уповноваження владою від імені турецьких султанів. Кафтан також дарували вельмиповажним пос-

лам іноземних держав, які прибували до Стамбула. Варто зауважити, що кафтани разом із шаблями отримали також українські гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Юрій Хмельницький, Іван Мазепа [14, с. 539].

¹⁸Заснований турецьким султаном Мехмедом Фатіхом після здобуття Константинополя – столиці Візантійської імперії в 1453 р. Будівництво його завершилося у 1478 р. У палаці (турецьк. "Торкарі Сарayı") розташувався центральний уряд Османської імперії, а нині ця музейна споруда є однією з найважливіших у світовій історії ([14, с. 543].

показати Вашу відданість нам та прихильність, призначені Вами особи прибули до нас із Вашим листом. За давнім османським правилом був здійснений змістовний переклад цього листа. Мої великі візирі та речники поінформували мене на високому рівні про зміст надісланого Вами листа. Ще до цього, хай щастить Йому, Іслам Гірай [III], який відданий нашому головнокомандувачу-правителю із славетного роду, належним чином підтримував союз із гетьманом Богданом Хмельницьким, і той вірно служить нашій Великій Державі [Високий Порті] та справі захисту козацьких спільнот. Ви [Богдан Хмельницький] переконливо говорите про необхідність забезпечити недоторканність кордонів нашої країни та про свою готовність вірно служити нашому щасливому Високому Порогу. Нами було ухвалено рішення прийняти Ваш народ в коло тих, які заслуговують на надання їм необхідної допомоги. Ми також сповіщаємо Вас про те, що Ваші посланці, які висловили свою покірність султанському палацу, який є джерелом щастя, згідно з нашою давньою традицією надягнули подаровані їм каптани, і що від падишаха Вам був відправлений офіційний лист у відповідь. На виконання останньої місії був уповноважений чавуш Осман, який є поважним командувачем, хай зростає його міць. Отже, коли він прибуде до Вас, необхідно виявити належну повагу до нього, як це пристало зробити Вам – вірному та щирому служителю нашого Високого Порогу. Для боротьби з противником всі ми маємо навзаєм допомагати одне одному з метою завершити виконання умов укладеного нами союзу і гідно та по совісті захищатися від тих сил, котрі чинять безлад і порушують порядок. Ви маєте проявити свою особисту волю та старанність.

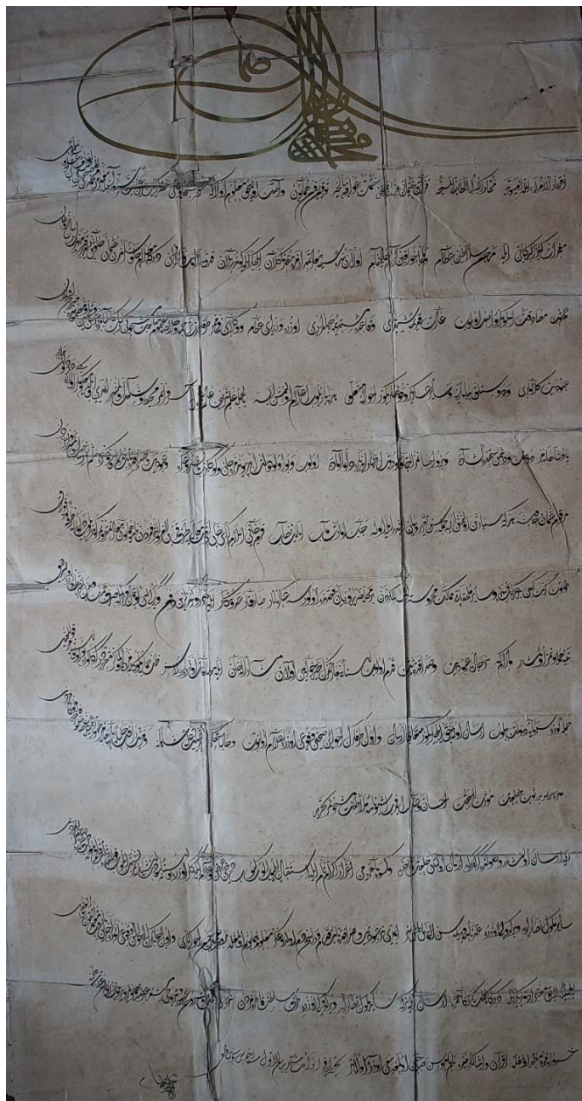
Дата написання – 11 жовтня 1650 р.

Місце написання листа – Константинополь, захищене місто.

2) Переклад українською мовою документа "Письмо турецького визиря Мустафы-паши к гетману Хмельницкому"

Гордості всіх правителів від християнської віри, вільному та свободному правителю нації, яка поклоняється Ісусовій релігії, гетьману [Запорозького] козацтва [Богдану Хмельницкому], (нехай буде щасливим кінець Його життя) ми оголошуємо про нашу прихильність. Після того, як Ви виявили свою відданість та прихильність до щасливого та сильного Високого Порогу падишаха [Мехмеда IV], Ви повинні виконувати умови нашої угоди, а цей наш лист підтверджує наші дружні наміри та містить таке: з метою підтвердження своєї відданості та прихильності й любові Ви відрядили своїх довірених послів (Юана, Силука, Гиргорія та Іраська), які є пошанованими представниками християнської релігії. Вони офіційно передали нам Вашого листа. За давнім османським правилом було здійснено змістовний переклад Вашого листа, в якому говориться про Вашу відданість та прихильне ставлення до Високого Порога нашої держави, про Вашу готовність вірно служити нам на чолі свого війська згідно з розпорядженням султана. У разі нападу противника великого правителя Кримського ханства [Іслама Гірая III] військо [Османської імперії], що перебуває на прикордонних територіях Сілістира та Аккерману, прибуде Вам на допомогу відповідно до Вашого прохання, зазначеного у Вашому листі про укладення союзу. Про все сказане докладно поінформований [султан Мехмед IV], який заслуговує на найвище звання правителя та захисника великого та щасливого Високого Порогу, що є твердиною світу. Щоб Вам було відомо, досі тим, хто знайшов собі притулок у тині трону нашої держави, яка є джерелом щастя і справедливості, надавалася необхідна допомога та обдаровувалися вони щастям. Ваша [Богдан Хмельницький] щира прихильність та вірність умовам союзу з нами є в полі зору падишаха [Мехмеда IV]. Під контролем правителя світу падишаха знаходяться питання забезпечення захисту Вашої країни та її розвитку. Всі прохання та побажання, викладені у Вашому листі, були ухвалені нашим султаном, і було відповідно надіслано Вам Його через Ваших уповноважених послів. Відповідно були направлені накази до вищезгаданого кримського хана, відповідальним візірам, які перебувають на тамтешніх кордонах, та іншим командувачам війська, щоб вони у разі такої потреби надавали Вам [Богдан Хмельницький] допомогу. Також отримали серйозне попередження від нашого султана ті войовничі групи ногайців, що мешкають в області Аккермана та здійснюють свої напади на Ваші [Богдан Хмельницький] кордони й завдають Вам шкоди, щоб вони відпустили полонених [козаків] і жили в мирі та злагоді. Отож надалі будьте нашим відданим слугою величного та достойного роду падишаха [Мехмеда IV], і від усіляких негараздів будете захищені. Про все це було ухвалено рішення. За умови Вашого [Богдана Хмельницького] посередництва в такий час прибули представники барабаських козаків та відверто висловили свою відданість та покірність Високому Порогу падишаха. Після того як їх відданість та покірність будуть підтвержені і вони стануть вірними слугами, так само як і Ви, з боку падишаха [Мехмеда IV] надаватиметься допомога, і перебуватимете ви всі під нашим захистом. Але Ви [Богдан Хмельницький], наш друже, у своєму листі пишете про необхідність забезпечення охорони причорноморських берегових територій. Ця думка береться до уваги, оскільки є можливість для виходу чайок в море. На цей час не очікується виходу чайок у [Чорне] море з притоки р. Дону, а барабаські козаки за Вашим [Богдан Хмельницький] посередництвом прибули й висловили свою покірність та готовність служити нам. Тоді в такому випадку хто є ворогом? Для виправдання наданої Вам довіри, що є типовим Вам особисто, докладайте більше зусиль, щоб з'ясувати, хто є противником. Якщо виявлення покірності Високому Порогу з боку Барабаських козаків є справжньою, тоді вони підпалять свої чайки, захоплять порушників і не дозволять жодній людині вийти в море. А якщо ті не виходитимуть в море, тоді ж ким вони є? Про це правильно напишіть і терміново наділіть свою відповідь, щоб ми змогли вжити офіційних заходів.

3) "Лист-наказ від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького"



Лист-наказ від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького з приводу звернення останнього з проханням до султана укласти договір про надання тому захисту, написаний в місяці у ребіюльвевелі 1061 р. за ісламським календарем Гіджри (1–10 ребіюльвевелля 1061 р. (22 лютого – 3 березня 1651 р. за християнським календарем). Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник України. Фондосховище. KB-78826. КД-д/п 1157. Місце написання цього листа-наказу є Стамбул.

4) Переклад українською мовою документа:
"Лист-наказ від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького"

Т у р а

(Шах Мехмед [IV], син хана Ібрагіма, є завжди переможцем)

[Рядок 1] – Гордість усіх правителів християнського люду, обраний проводир народу, який поклоняється Ісусовій релігії, козацький гетьман Богдан Хмельницький (Нехай буде щасливим і благословенним кінець Вашого життя)! Коли отримаєте цей лист-наказ, сповістите про таке: за благословення посланника Господа Всевишнього Пророк пророків Мугаммед Мустафа (м. бл. й.)

[Рядок 2] – зі святими чудесами й наш Високий Поріг, який є джерелом щастя, місцем високодостойних султанів та звернення великих правителів, для яких є притулком. Раніше відряджений до Порогу з Вашим посланником і через одного з провідних посеред чаушів нашого Палацу – чауша Османам (Нехай зростає його міць!)

[Рядок 3] – був отриманий надісланий Вами лист, що свідчить про Вашу відданість та прихильність. Згідно з давніми традиціями володарювання та правилами управління світом мої великі та поважні візири й речники здійснили змістовий переклад цього листа, у якому міститься повідомлення про Вашу відданість і представили нашому султанському трону, що довершує справу.

[Рядок 4] – У письмі висловлюються про службу та вірну дружбу, а також про становище Ваших ворогів, що відповідає нашій філософії (чи науці) про управління, яке поширилось на увесь світ. Бо наразі повинно бути відомо, що наш Високий Поріг Падишаха, котрий управляє державами,

[Рядок 5] – завжди надавав підтримку та забезпечував безпеку тим, хто просить допомоги і з симпатією та любов'ю є відданими нам, незалежно від дружніх чи ворожих відносин у минулому. У тому числі з Вашого боку в письмовій і словесній формі є оголошення про своє щире бажання віддано та довгий час служити нашій великій державі та нації, існування яких триватиме до нескінченності.

[Рядок 6] – Усе, про що Ви хотіли повідомити нам, згаданий чауш Осман повністю виклав нам словесно й у письмовому вигляді. Ми, із свого боку, є сильною державою, яка надає щастя надіслали листа правителю Кримського ханства Ісламу Гіраю [III], якому довірена країна для його володарювання, з вимогою стежте за тим, що відбувається з боку Дамалуни.

[Рядок 7] – У разі ознак ворожого заворушення з тієї сторони супроти Вас і окремих територій Вашої країни татарське кінне військо, яке в час атакування ворога можна порівняти із швидким вітром під час полювання, не дозволить завдавати ніякої шкоди і покарає ворога належним чином, змусить його знати своє місце, буде діяти сміливо з глибокою вірою в душі у Господа Всевишнього.

[Рядок 8] – Бо з зазначеного приводу був виданий наказ падишаха. Ви теж будьте з любов'ю, відданий і тривалій своєму служінню, також щиро поважайте відносини з кримським ханом Ісламом Гіраєм [III], який хоче добра для нашої батьківщини; тоді можете розраховувати на захист з нашого боку. Отже, Ви маєте знати про те, що надання Вам захисту нашою піднесеною країною є

[Рядок 9] – як добро й благословення для Вас. Тому як отримаєте цей *ферман*, одразу треба відправити послів, яких необхідно підготувати. Щодо становища в місці, яке обговорюються, отримано інформацію про те, яким воно є насправді. Наразі ж у наш султанат готовий надати Вам відчутну допомогу. Особливо треба відзначити

[Рядок 10] – спеціальний одяг, призначений для Вас як подарунок і символ честі й слави. Цей кафтан виготовлений із шовку й оздоблений золотом і сріблом, він – сама естетика й краса. Отож зазначений кафтан разом з доброзичливою зразково написаним

[Рядок 11] – листом відправлені. Коли лист дійде до Вас, необхідно зробіть таке: 1) прийняти на високому офіційному рівні надісланий подарунок-кафтан, як джерело честі й слави, та одягти його; 2) не збочуйте зі шляху щирого бажання та відданості служити нашій державі, яка є вогнищем щастя, про що Ви самі нам повідомляли; 3) наш султанат, наділений винятковою долею,

[Рядок 12] – дає свою згоду з правителем християнських держав щодо укладання договору. У своєму зверненні Ви висловили своє бажання укласти такого роду угоду; 4) зараз нам відомо, що Ви дотримуєтесь шляху щирого бажання та надійного служіння нам. Водночас ми хочемо терміново знати про те, у якому Ви справді становищі, а також про супутні обставини відповідних сторін. Зазначену інформацію треба передати нам людиною вартою довіри,

[Рядок 13] яка гідна бути посланцем і заслуговує на повагу. Відряджайте його до нашого Високого Порогу, який наметом здійснюється аж до неба, щоб Ви теж отримали від нашого надзвичайно впливового султанату угоду, укладену за тим самим зразком правителем християнських держав з вказаними в ній умовами для її дотримання водночас, після досягнення цього, заручіться підтримкою,

[Рядок 14] яка личить нашим багатьом героїчним вчинкам, і намагайтеся бути володарем, гідним високої честі посеред усіх достойних осіб. Написано в місяці ребіюльеввелі 1061 р. за ісламським календарем Гіджри (1–10 ребіюльеввелі 1061 р.) [= 22 лютого – 3 березня 1651 р. за християнським календарем].

[Рядок 15] – Місцем написання цього листа-наказу є Стамбул.

5) Зміст документа

"Лист-наказ від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького"

Названий архівний документ був написаний султаном Мехмедом IV на ім'я гетьмана Б. Хмельницького з приводу звернення останнього з проханням до султана укласти договір про надання тому захисту. У цьому документі султан з пієтетом відгукується про гетьмана, яке свідчить про шанобливе ставлення до гетьмана, що спостерігається у розглянутих документах, і також йдеться про прибуття посланника українського гетьмана до палацу Топкапи в Стамбулі. Крім того, відомості, які містяться в цьому документі, свідчать про факт звернення гетьмана Б. Хмельницького до султана Мехмеда IV. Зокрема, у своєму листі гетьман пише про службу та вірну дружбу з султаном і про становище ворогів України, а султан наголошує на своїй готовності надавати підтримку та забезпечувати безпеку названої країни згідно зі зверненням гетьмана служити під протекторатом Османської імперії. Також в документі йдеться про чауша Османа, який теж є учасником виконання дипломатичної місії з боку гетьмана. Він докладно інформував турецьку сторону про усе, що хотів передати султанові згаданий козацький гетьман, зокрема говорить про вказівку султана Кримському ханові Ісламу Гіраю III з вимогою забезпечити стеження за можливими діями держав проти Османської імперії на півночі Чорного моря. У документі також є відомості, котрі свідчать про те, що турецький правитель наказав кримськотатарському війську на чолі ханом Іслам Гіраєм III обороняти Україну від зазіхань з боку її ворогів. Крім цього наказу в документі йдеться про необхідність налагодження міцних відносин між козацько-гетьманською Україною та Кримським ханством для вирішення проблем викладених у зверненні гетьмана Б. Хмельницького. Також у названому листі-наказі говориться про надіслання *ферману* до гетьмана, а також про попередження необхідності оперативного інформування гетьманом про поточну ситуацію та про готовність султана надати Україні відчутну допомогу. На підтвердження цього султан відіслав гетьманові кафтан, що є підтвердженням факту існування дипломатичних відносин між Українською козацькою державою та Османською Туреччиною під час правління гетьмана Б. Хмельницького.

Документ написаний 22 лютого – 3 березня 1651 р. в Стамбулі.

Список використаних джерел:

1. TSMA, E. 3005 / 2, Kırım Hanı III. İslâm Giray'dan Osamnlı Pâdişâhına [IV. Mehmed'e] mektup.
2. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник України. Фондосховище. КВ-78826. КД-д/п 1157: Лист-наказ від турецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького з приводу звернення останнього з проханням до султана укласти договір про надання тому захисту, написаний в місяці у ребіюльевелі 1061 р. за ісламським календарем Гіджри (1–10 ребіюльевелі 1061 р. (22 лютого – 3 березня 1651 р. за християнським календарем)).
3. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 89: "Посольский приказ и посольская канцелярия – "Сношения России с Турцией": коллекция дел и документов. Оп. 2. Грамоты 1615–1718 гг. Л. 26: Листь Турецкого Султана Ибрагима кь Гетману Хмельницкому, ко- его увъщевая жить дружно и согласно съ Крымскимъ Ханомъ, дать ему знать, что присланный отъ него Гонецъ отпущень съ награждениемъ.
4. РГАДА. Ф. 89 "Посольский приказ и посольская канцелярия – "Сношения России с Турцией": коллекция дел и документов. Оп. 2. Грамоты 1615–1718 гг. Л. 30: Листь Турецкого визиря Мустафы Паши кь Гетману Хмельницкому, увъдомительный, что Султанъ снисходна на присланное съ Посланиками его кь нему челобитье о бытію ему Гетману въ подданствѣ и в покровительствѣ Турецкой Империи, принялъ его прошение, и для защищенія его Гетмана отъ неприятелей, посланы уже кь Хану Крымскому и прочимъ пограничнымъ командирамъ Султанские о томъ указы /
5. Pritsak Omeljan. Ukraïna–Osmanlı İttifakı / Omeljan Pritsak // İlmî Araştırmalar. – 1999. – 7. – S. 255–284.
6. Бутин І. Два невідомі листи Богдана Хмельницького / І. Бутин // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1991. – Т. 222. – С. 319–326.
7. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 8 / М. С. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1995. – 856 с.
8. Дашкевич Я. Турецька декорація герба Богдана Хмельницького // Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів: Піраміда, 2007. – С. 110–112.
9. Дашкевич Я. Протурецька орієнтація XVI–XVIII ст. в Україні / Я. Дашкевич // Україна – Туреччина: минуле, сучасність та майбутнє: Збірник наукових праць / Упоряд. Ф. Туранлі. – К.: Денеб, 2004. – С. 60–74.
10. Калакура Я. С. Державобудівничя діяльність Богдана Хмельницького: українська історіографія / Я. Калакура // Богдан Хмельницький як історична постать і літературний персонаж. – К.: Живиця, 1966. – С. 151–155.
11. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
12. Прицак О. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року / О. Прицак // Записки наукового товариства ім. Тараса Шевченка. – 1948. – Т. 156. – С. 143–160.
13. Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною / О. Прицак // Український археографічний щорічник. – 1993. – Вип. 2, т. 5. – С. 177–192.
14. Туранлі Ф. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття) / Ф. Туранлі. – К.: Києво-Могилянська академія, 2016. – 606 с.

15. Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Я. Федорук. – К.: Києво-Могилянська академія, 2011. – 623 с.

References:

1. TSMA, E. 3005 / 2, Kırım Hanı III. İslâm Giray'dan Osamnlı Pâdişâhına [IV. Mehmed'e] mektup.
2. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi istorychnyi muzei-zapovidnyk Ukrainy. [Kamianets-Podilskyi State Historical Reserve Museum]. Museum depository. KV-78826. KD-d/p 1157.
3. Russian State Archive of Manuscripts. Fund 89. List 2. Sheet 26.
4. Russian State Archive of Manuscripts. Fund 89. List 2. Sheet 30.
5. PRITSAK, O. (1999). Ukraïna–Osmanlı İttifakı. *İlmî Araştırmalar*, 7, 255-284. [In Turkish]
6. BUTYCH, I. (1991). Dva nevodomi lysty Bohdana Khmelnytskoho. [Two Unknown Letters of Bohdan Khmelnytsky]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 222, 319-326. [In Ukrainian]
7. HRUSHEVSKYI, M. S. (1995). *Istoriia Ukraïny-Rusi*. [History of Ukraine-Rus]. Vol. 8. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]
8. DASHKEVYCH, Ya. (2007). Turetska dekoratsiya herba Bohdana Khmelnytskoho. In: Ya. Dashkevych, *Postati: Narysy po diiachiv istorii, polityky, kultury*. Lviv: Piramida. Pp. 110-112. [In Ukrainian]
9. DASHKEVYCH, Ya. (2004). Proturtska orientatsiia XVI–XVIII st. v Ukraïni. [Pro-Turkish Orientation of Ukraine of 16th – 18th Centuries]. In: F. Turanly (ed.), *Ukraïna – Turechchyna: mynule, suchasnist, maibutnie*. Kyiv: Deneb. Pp. 60-74. [In Ukrainian]
10. KALAKURA, Ya. S. (1966). Derzhavnobudivnycha diialnist Bohdana Khmelnytskoho: ukrainska isorihrafia. [State-building Activity of Bohdan Khmelnytsky: Ukrainian Historiography]. In: *Bohdan Khmelnytskyi yak istorychna postat i literaturnyi personazh*. Kyiv: Zhyvvtisia. Pp. 151-155. [In Ukrainian]
11. KALAKURA, Ya. S. et al. (2002). *Istorychne dzhereleznavstvo*. [Historical Source Studies]. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian]
12. PRITSAK, O. (1948). Soyuz Khmelnytskoho z Turechchynoiu 1648 roku. [Khmelnytsky's Alliance with Turkey of 1648]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 156, 143-160. [In Ukrainian]
13. PRITSAK, O. (1993). Ishche raz pro soyuz Bohdana Khmelnytskoho z Turechchynoiu. [One more Time about Khmelnytsky's Alliance with Turkey]. *Ukrainskyi arkhoehrafichnyi shchorichnyk*, 2(5), 177-192. [In Ukrainian]
14. TURANLY, F. (2016). *Kozatska doba istorii Ukraïny v osmansko-turetskykh pysemnykh dzerelakh (druga polovyna XVI – persha chvert XVIII stolittia)*. [Cossacks Time of the History of Ukraine in the Osman and Turkish Written Sources (16th – 18th centuries)]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiya. [In Ukrainian]
15. FEDORUK, Ya. (2011). *Vilenskyi dohovir 1656 roku: Shidnoieuropeiska kryza i Ukraïna u seredyni XVII stolittia*. [Vilnius Pact of 1656: East-European Crisis and Ukraine in the middle of the 17th Century]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiya. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 14.12.18

F. Turanly, Dr. Habil. (History), Lecturer
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

WRITTEN DOCUMENTS ON THE BLACK SEA DIPLOMACY VECTOR OF HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKY

Making studies of written sources relating to the diplomatic activities of Hetman Bohdan Khmelnytsky, and particularly the Turkish-Ottoman written documents (manuscripts), is required to obtain new data, so as to confirm the fact of the interstate relations of the Ukrainian Cossack State with the Ottoman Empire to have been rising. Moreover, an important meaning of the Black-Sea vector of the foreign policy of the said Hetman was accounted for by the needs for the Ukrainian people to get sure of a support in its liberation struggle against its enemies. There have been analysed the causes of strengthening the role of the above said trend in the foreign political activities of B. Khmelnytsky. By the way, this problem in due time was paid attention to in academic studies of such famous Ukrainian historians, as Mykhailo Hrushevsky, Omelian Pritsak and Yaroslav Dashkevych, who concentrated mainly in studying separate aspect of the diplomatic activities of the Cossack-Hetmanic Ukraine in regard of the Crimean Khanate and Higher Porte in the middle of the 17th century. For a more detailed consideration of the problem touched in the given study there are also of importance the data, we have obtained from the original chironal manuscript "An order-letter from the Turkish Sultan Mehmed IV to the Cossack Hetman B. Khmelnytsky" that is kept in Kamyanets-Podilsky State-owned Ukraine's Historical Museum-Archive, and which was firstly involved in an academic circulation. In this letter the Hetman speaks of his devoted friendship with the Sultan and of his loyal servicing to the latter one.

Keywords: a manuscript, diplomacy, a sultan, a hetman, an agreement, a kaftan, the Black Sea.